

ФОРМА ЗНАЧЕЊА И ЗНАЧЕЊЕ ФОРМЕ: ПРОБЛЕМ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ ЗНАЧЕЊА РЕЧЕНИЦЕ И ЊЕНИХ ЧЛАНОВА**

Основни циљ овога рада јесте да скрене пажњу на не тако ретке и неуобичајене појаве одступања у значењу основних реченичних чланова, која су у основи мотивисана слабљењем лексичког потенцијала личног глагола. Иако лични глагол представља структурно језгро реченице, његова нелексичка употреба захтева померање семантичког језгра реченице (или предикативности) на неку другу позицију у њој. Практичан задатак овога рада јесте да испита неке типичне примере у којима субјекат не означава носиоца процеса, или вршиоца радње (агенс), објекат трпиоца радње (пацијенс) а адвербијал ситуациону околност.

Кључне речи: реченица, реченични чланови, семантичке улоге.

1 Увод. Иза овог, помало интригантно формулисаног, наслова крије се један од основних задатака савремених лингвистичких истраживања, а то је потрага за значењем језичких јединица, односно инвентаром језичких јединица којима се изражава неко значење. Пошто смо у другом делу наслова увели појмове реченице и њених чланова, сасвим је јасно да нам је синтаксичка перспектива, иако не и једина, у овом случају примарна. Међутим, овако постављен проблем захтева смео искорак према семантичком и лексичком плану језичке структуре, што више не треба да чуди јер, премда делује грубо и сасвим условно тачно, у значењу реченице не учествују њени чланови, као субјекат, објекат, предикат и сл., већ речи које их попуњавају. Зато реченице исте структуре, састављене од готово истих или сродних лексичких елемената, имају сасвим различито значење, тј. упућују на различите ситуационе типове (Всеволодова 2000: 121), нпр. *Ухватио сам шарана и Ухватила ме шрема; Напустио је траг и Напустила ја је срећа.*

* milivoj.alanovic@sbb.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178004 под називом *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Задатак овога рада је да, полазећи од неких врло уобичајених примера, скрене пажњу на ‘замке’ у интерпретацији реченице и њених чланова, а подједнако и на начине превазилажења ових проблема, који се убити своде на напуштање стереотипних представа о органској вези између језичких форми и њихових значења, попут тога да је субјекат увек вршилац радње или да једино лични (финитни) глагол даје податак о процесу, тј. радњи, стању или збивању итд.

Када је пак реч о теоријско-методолошким начелима која ћемо у дискусији следити, то су фундаменталне поставке функционалне, те зависностијалне и конструкционе граматике, од којих прве омогућују да се докучи значењски и комуникативни карактер језичких израза (Золотова 2003: 168), док оне друге скрећу пажњу на унутрашње устројство, или структуру, датих израза (CROFT, CRUSE 2004: 257; CROFT 2009: 18; ENGEL 2009: 70), чиме смо сасвим имплицитно објаснили кључно програмско начело које у раду желимо да заступамо, а то је да иста форма може имати различита значења, као и да исто значење може задобити различите форме.

Поменуто програмско начело одавно се наметнуло или као један од важнијих аксиома сваког озбиљнијег синтаксичко-семантичког истраживања или као чињеница коју у свакој фази оваквога рада треба имати у виду. Захваљујући овој позитивној еволуцији у лингвистици дошло се до сазнања, или пак спознаје, да се, на пример, значење узрока може изразити најразличитијим језичким средствима (КОВАЋЕВИЋ 1988: 19–21; ПИПЕР 2005: 792–793), подједнако лексичким и граматичким, што имплицира да се ова семантичка категорија формализује на сасвим различите начине – именице типа *узрок*, *разлој* и сл. редовно се јављају у једном типу структура, нпр. у копулативним попут *Она је разлој њејовој одласка*, глаголи типа *изазвајши*, *узроковајши* и сл. у другом, нпр. у прелазним са директним објектом попут *Лед је узроковао несћанак струје*, упркос томе што је прва асоцијација на узрок увек прилошка одредба (тј. адвербијал), било у морфосинтаксичком било у хипотаксичком облику, нпр. *Врајшио се збој мајке*; *Шешајући тололав гобио је сунчаницу*; *Посваћали су се јер се лудо воле* итд. Иако ни изблиза нисмо исцрпили све системске могућности којима се може изразити узрочно-последична веза међу двама ситуацијама, неколико последњих примера на веома уверљив начин подупиру ставове да је у језику оправдано говорити о семантичким пољима у којима се разликују центар и периферија (Всеволодова 2000: 76–77), где се од центра ка периферији распоређују једи-

нице с обзиром на критеријум типичности, односно атипичности изражавања одређенога значења.

Иако и неки од претходних примера доказују да се узрочни чинилац ситуације не мора нужно наћи на позицији адвербијала, нпр. *Поледица*_{узрок} је узрок *ланчанога судара*_{последница}, задатак овога рада јесте да утврдимо значењске варијације међу основним реченичним члановима, које у основи подразумевају мање или веће одступање од основног значењског профила субјекта, објекта или адвербијала. Док се као један од основних узрока поменутог значењског померања јавља лексички избор, дотле као непосредни резултат целог процеса настају реченични (пропозициони) садржају који означавају различите ситуационе типове.

2. Семантички профил реченичних чланова. Иако је свака реч у реченици на изванредан начин и њен члан, у овоме раду правимо строгу разлику између реченичног и синтагматског члана, где у прву групу спадају само непосредни сателити управног, личног глагола, као и сам тај глагол, тј. субјекат, предикат, објекат, предикатив и адвербијал. Атрибути су тако зависни чланови синтагми, односно другостепени реченични чланови (ENGEL 2009: 79; ПИПЕР, КЛАЈН 2013: 302).

Сваки се од поменутих реченичних чланова одређује провером одговарајућих морфосинтаксичких критеријума и обележја. Тако улогу предиката, у каноничком смислу, преузима лични глагол који се, у складу са начелима депенденцијалне граматике, сматра центром или душом реченице (ENGEL 2009: 120). У духу исте теорије, сви други чланови су или допуне или додаци (ENGEL 2009: 119), који попуњавају његову леву валенцију, у случају субјекта, или пак десну, у случају осталих чланова, при чему допуне одликује формална специфичност (ФОСП/+/-), тј. падежни израз, а додатке формална неспецифичност (ФОСП/-/-), тј. прилошки израз (БЕЛИЋ 1998 [1941]: 129, 157; ENGEL 2000: 204–206), што сумарно представљено изгледа овако:

- (а) субјекат – уведен као резултат категоријалне рекције, у форми номинатива именске речи и у конгруентној вези са личним глаголом;
- (б) објекат – уведен као резултат лексичке рекције, никада у форми номинатива именске речи нити у конгруентној вези са личним глаголом, а када је у облику слободног акузатива, након пасивне трансформације реченице алтернант граматичког субјекта;

- (в) адвербијал – уведен као резултат семантичке, и евентуално синтаксичке, валентности личног глагола, углавном факултативан и без специфичног падежног израза.

Ове минималне дефиниције сателита личног глагола није потребно даље ширити, мада је корисно подсетити се да се под категоријалном рекцијом подразумева рекцијска способност целе категорије, дакле свих глагола, што значи да сваки глагол у српском језику добија субјекат у номинативу именске речи. С друге стране, лексичка рекција произилази из лексичкосемантичких специфичности појединих глагола, тако да једна група глагола везује објекат у генитиву, друга у дативу и тако редом, нпр. *сећашћи се* нечега, *илашћћи се* некога, *дивљћи се* некоме, *обрадоваћћи се* нечему и сл. (EISENBERG 2013: 32).

Када је пак реч о адвербијалима, њихово присуство није регулисано рекцијском способношћу личног глагола, чак ни у случајевима, истина ретким, када су синтаксички обавезни, што само доказује да су семантичке околности одговорне за њихово, необавезно или пак обавезно, укључивање у реченицу.

Како нам намера није да превише дискутујемо о синтаксичкој позицији и специфичностима појединих реченичних чланова, овај невелик увод смо желели да искористимо да покажемо да се синтаксичке јединице дефинишу посредством граматичких критеријума, при чему је њихов семантички профил сасвим у другом плану. То наравно не значи да је значење синтаксичких јединица неважно. Напротив. У граматичким приручницима српскога језика, дефиниције које не садрже податак о општем значењу одређене синтаксичке јединице су незамисливе, при чему се може говорити о високом степену значењске предодређености, односно функционално-семантичке спојивости или компатибилности, што се посебно односи на глаголске сателите, тј. зависне реченичне чланове.

Тако је, на пример, М. Стевановић утврдио да је субјекат „најчешће вршилац радње, односно носилац стања или особине која му се приписује”, укључујући подједнако и различите предмете и уопште појмове у овој улози (СТЕВАНОВИЋ 1979: 23–24), Љ. Поповић пак да се субјектом „означава носилац ситуације именоване и приписане предикатом” (СТАНОЉЧИЋ, ПОПОВИЋ 2014: 235), док И. Прањковић да је у питању „подмет од којег полази каква радња или као предмет који покреће радњу, као покретач радње, као ознака за оно о чему је реч у реченици” (СИЛИЋ, ПРАНЈКОВИЋ 2007: 293). Слично последњем, и М. Миновић у први план

ставља улоге вршиоца радње, узрочника збивања, носиоца стања и другог „чему се предикатом нешто приписује” (MINOVIĆ 1987: 32), што све заједно узев показује да је улога субјекатског појма за процес означен предикатом од централнога значаја јер се с њим доводи у непосредну везу, као његово исходиште у најширем смислу те речи.

За објекат се, с друге стране, предвиђа нешто другачија, пасивнија улога – то су појмови „на којима се или у вези са којима се глаголска радња врши”, онда „бића, односно предмети којима се радња намењује, средства којима се врши” (СТЕВАНОВИЋ 1979: 74–75), затим оно „шта је обухваћено глаголском радњом, односно шта је предмет радње” (MINOVIĆ 1987: 41), тј. „предмет у вези с којим се та радња врши” (SILIĆ, PRANJKOVIĆ 2007: 299), при чему се, ваља додати, разлика у значењу између правог и неправог објекта углавном темељи на непосредности учешћа у радњи (в. SILIĆ, PRANJKOVIĆ 2007: 300–301).

И коначно адвербијали, који се готово увек једнозначно дефинишу, тако да у литератури и нема битнијих разлика. Ови се чланови одређују као језичка средства којима се глаголска радња ситуира по месту, времену, начину, узроку и сл. (в. СТЕВАНОВИЋ 1979: 65; MINOVIĆ 1987: 44; СТАНОЈЧИЋ, ПОПОВИЋ 2014: 255).

На самом крају смо, и то с добрим разлогом, оставили предикат и његово значење, које се увек конципира из перспективе везе са субјектом, будући да се предикатом именује конкретна ситуација, тј. процес приписан субјекту (СТАНОЈЧИЋ, ПОПОВИЋ 2014: 236–237), било особина, било стање, било радња (СТЕВАНОВИЋ 1979: 34), једноставно, њиме се изражава „оно што се у реченици износи као ново у вези са субјектом” (MINOVIĆ 1987: 34). Премда се у домаћој литератури независност предикату још увек оспорава (СТАНОЈЧИЋ, ПОПОВИЋ 2014: 237), оно што ову јединицу чини посебном из перспективе синтаксичке методологије јесте што ју је структурно, објективности ради, немогуће једнозначно одредити, при чему мислимо на различите типове сложених предиката. Ово је један од важнијих разлога зашто се у депенденцијалној граматици појам предиката посебно не разматра, већ се искључиво говори о глаголима, глаголским комплексима и перифразама (ENGEL 2009: 120; MRAZOVIĆ 2009: 520), што не изненађује јер су сложени предикати организовани као компоноване конфигурације, састављене од више морфосинтаксичких јединица. Дакле, реч је о синтаксичким конструкцијама у којима један елемент, често неглаголски, даје податак о конкретном процесу, због чега га и називамо предикатским језгром (АРУТЈОНОВА 2000: 131).

Међутим, како се носилац предикатског значења неретко не поклапа са личним глаголом, управо нам структурна сложеност предиката може послужити да покажемо као се предикатско језгро помера на различите реченичне позиције, које формално одговарају субјекту, објекту или адвербијалу, чиме се и концепт семантичке предодређености ових синтаксичких јединица значајно нарушава. Нпр.:

- (1) Ухватила их је **паника**.
- (2) Потпуно је изгубио сваку **наду**.
- (3) Упали су у велике **дугове**.

У примерима (1)–(3) најпре уочавамо њихово структурно језгро, личне глаголе *ухваћила је, је изгубио и упали су*, који, међутим, не одређују тип ситуације исказане наведеним реченицама, јер се у њима не говори о успостављању или губитку контакта или везе, заузимању каквог простора и сл. С обзиром на то да именице *паника, нага* и *дуго*, свака у одговарајућој форми, непосредно означавају процес о којем је реч и који се приписује његовоме носиоцу, то онда значи следеће: како тип означене ситуације одређују именице, оне неизоставно улазе у састав предикатске конструкције, без обзира на то који је структурни образац у питању. С друге стране, иако наведени лични глаголи не означавају конкретан процес, предикат се без њих не може граматички конституисати, јер су му потребна обележја лица, броја, времена, начина, стања и вида. Зато у (1) предикат чини конструкција *паника је ухваћила*, у (2) *је изгубио наду* а у (3) *упали су у дугове*.

Ипак, оно што искрсава као питање, или барем дилема, јесте да ли предикатске конструкције у посматраним примерима представљају синтаксичке интеграте, тј. конфигурације састављене од барем две (релативно) аутономне синтаксичке јединице. Потврдан одговор се сам по себи намеће (Алановић 2017: 96). Као доказ за ову тврдњу могу нам послужити варијантни облици примера (1) са другим лексичким носиоцима значења предикативности, нпр.:

- (4) Ухватио га је неки **бес**.
- (5) Ухватило их је неко **лудило**.

Реченице (4) и (5) сасвим недвосмислено указују на то да је веза између именица *бес* и *лудило*, односно синтагми које конституишу, са једне стране, и глагола *ухваћиио/ухваћиило је*, са друге, конгруентна, из чега произилази да су поменуте именице распоређене на субјекатским позицијама.

За разлику од претходних, пример (2) могуће је подвргнути другој врсти трансформације, и то пасивној, нпр.:

(6) Свака **нада** је потпуно изгубљена.

Граматицка алтернација примера (2) и (6) поуздан је показатељ да је глагол *изгубити* прави прелазни, те да је синтагма са именицом *нада* у (2) на позицији правог објекта а у (6) граматичког субјекта.

Међутим, ниједан од поменутих критеријума или тестова није могуће применити на пример (3), а разлог је што је овај проистекао из транспозиције примарног просторног значења, какво управо имамо у (7), нпр.:

(7) Упали су у **велику бару**.

Премда се адвербијали за место, нпр. у *велику бару*, релативно лако сведе на показни прилог, овде просторно *тамо*, овој врсти замене не подлеже конструкција у *велике дугове* у (3), за шта препрека није њена форма већ само значење – у *велике дугове* не означава ни место, ни време, ни начин, ни узрок, већ сам процес – ‘дуговати’. Како адвербијале примарно класификујемо с обзиром на значење, а међу адвербијална значења не спада предикативност, то стога конструкцију у *велике дугове* сматрамо трансадвербијалом (Алановић 2018: 184). Трансадвербијали су носиоци неадвербијалних значења, при чему задржавају примарну адвербијалну форму, као и у:

(8) У **њој** се родила идеја о продаји имања.

(9) **До мене** ова вест још није стигла.

(10) **Из њега** зрачи нека патња.

Тако у примеру (8) локативом у *њој* означен је носилац когнитивне радње, у (9) генитивом *до мене* упућује се на адресатни тип објекта укључен у комуникативну радњу, док у (10) конструкција *из њега* даје податак о носиоцу стања.

Сви напред наведени примери, изузев (7), врло сликовито говоре о:

(а) слабљењу лексичког значења управног глагола,

(б) померању предикатског језгра на глаголску периферију,

(в) именичкој регулацији ситуационог типа.

Тачке (а), (б) и (в), сматрамо, захтевају додатно појашњење.

Када говоримо о слабљењу лексичког значења, тада мислимо на појаву да управни глагол не даје податак о процесу означеном реченицом,

а такви су *ухватишии*, *ујасиши*, *изјубиши*, *родиии се* итд., као у *Ухватила ме паника*, *Ујео је у депресију*, *Изјубио је жељу да учи*, *Тада ми се родила ова идеја* и сл., чија је улога да означе неку пратећу компоненту релевантну за развој каквога процеса, а то су почетна или завршна фаза, интензитет, изненадност у појављивању, паралишуће или омамљујуће дејство и сл.

Друга особина по којој се истичу посматрани примери јесте да се податак о означеном процесу налази на позицији неког од глаголских сателита, а то су субјекат, објекат или опет формално адвербијал, нпр. *Шири се страх од рата*, *Ојети је узео реч*, *Следио се од страхова* итд., што је непосредна последица нелексичке употребе управнога глагола.

Конечно, с обзиром на то да позиције глаголских сателита доминантно заузимају именице, углавном глаголске, управо је њихова главна улога да означе тип ситуације, односно да укажу о ком процесу је реч, тако да захваљујући њима имамо следећи формално-значењски паралелизам облика, нпр.:

(11) Шири се **мирис** цвећа. → Цвеће (свуда) **мирише**.

(12) Дао је **обећање**. → **Обећао је**.

(13) Умро је од **страха**. → **Уплашио се** (много).

С обзиром на то да именице *мирис*, *обећање* и *страх* одређују тип ситуације, без њих се предикатска конструкција не може конституисати, што каткад доводи до тога да сви реализовани чланови реченице улазе у састав предиката, као у (11).

Овај невелики екскурс о померању предикатског језгра на позиције глаголских сателита искористили смо да укажемо да се семантички профил синтаксичких јединица лако мења и релативно лако одступа од својих задатих или каноничких вредности.

Примери које смо досад анализирали показују неколико важних језичких појава, од којих је свакако најважнија номинализација реченичних (или глаголских) садржаја, која је услов да глаголски сателити – подједнако субјекат, објекат или адвербијал, постану носиоци значења предикативности.

Међутим, иако смо кренули од овог, можда најдрастичнијег, случаја промене значења зависних реченичних чланова, није номинализација једини узрок ових одступања.

2.1. За граматички субјекат је, раније смо рекли, типично да означи носиоца ситуације (Станочич, Поповић 2014: 236), тј. вршиоца радње, носиоца стања, осећања или расположења, као у:

(14) Марко је окречио собу.

(15) Ана је висока.

(16) Биљана се растужила.

У (14)–(16) управни глагол у означеној ситуацији непосредно регулише улогу субјекта, односно сам тип ситуације. Међутим, улога субјекатског појма се битно мења у пасивним реченицама, било да је реч о граматичком било о лексичком пасиву (Алановић 2009: 127), при чему се субјектом означава нека од објекатских улога – подједнако и пацијенс (обично појам захваћен конструктивним, деструктивним или трансформативним деловањем агенса радње) и адресат (обично појам коме је шта намењено, упућено или усмерено), нпр.:

(17) **Кућа** је озидана.

(18) **Марко** је задобио ударац у потиљак.

(19) [**Ја**] Још нисам добио информације о времену.

Попут улоге агенса, и тип објекатске улоге зависи од конкретног облика учешћа објекта у радњи, који тако мења неко своје обличко или какво друго функционално својство.

Међутим, док су улоге агентивног типа главно обележје субјекта у активним, дотле су улоге објекатског типа његово главно обележје у пасивним или пасивно интерпретираним реченицама. Премда последње структурно-семантичко начело и није спорно, ипак је занимљиво да субјекат, не баш тако ни ретко ни неуобичајено, изражава нека типична адвербијална значења, као место, време, узрок, начин и сл. Нпр.:

(20) **Копаоник** је место годишњег сусрета економиста Србије.

(21) **Јун** је време зрења пшенице.

(22) **Суша** је узрок слабог рода воћа.

(23) **Штедња** је једини начин преживљавања.

Ако бисмо потражили најближе значењске еквиваленте за примере (20)–(23), понајпре бисмо се, нема сумње, определили за следеће:

(24) Економисти Србије су се сусрели **на Копаонику**.

(25) Пшеница зри **у јуну**.

(26) Воће је слабо родило **због суше**.

(27) Само **штедњом** можемо преживети.

Стога, упоредимо ли примере (20)–(23) са (24)–(27), у очи пада да се субјекат налази у алтернацији са адвербијалима одређенога значења, при чему целим поступком непосредно управљају именице *место*, *време*, *узрок* и *начин* које чине главну реч предикативне синтагме. Синонимичност, макар и непотпуна, ова два реда примера говори да се у (20)–(23) субјектом идентификује околност под којом се врши радња, дакле место, време, узрок или начин. Да је понуђена интерпретација не само тачна већ и једина могућа, доказују управо реченице у којима је предикативна допуна сведена само на своју главу, а то су:

(28) Копаоник је место.

(29) Јун је време.

(30) Суша је узрок.

(31) Штедња је начин.

С обзиром на то да се реченице (28)–(31), као окрњене варијанте реченица (20)–(23), врло тешко могу комуникативно прихватити или пак контекстуализовати, једини закључак који се из тога да извести јесте да се, у (20)–(23), квалификативном конструкцијом субјекат са специфичном улогом укључује у одговарајућу радњу, односно повезује са њом, при чему реченична структура открива намеру говорника да се као тема исказа уведе нека ситуациона околност – место, време, узрок или начин.

Штавише, нису ретки ни случајеви у којима се за тему исказа бира специфично својство некога појма, нпр.:

(32) **Смиреност** је његова главна одлика.

У примеру (32) субјекат даје податак о својству или особини, док је тек атрибутуом у оквиру предикативне допуне идентификован и његов носилац ('он' ← *његова*). Како се готово исти, или барем сродан, садржај изражава и реченицом *Он је смирен*, сучељавање ова два примера уверава да избор једне или друге варијанте говорнику омогућује да примени различите говорне стратегије, где се једном цела ситуација сагледава из перспективе својства а другом из перспективе носиоца својства.

Након свега реченог није тешко закључити да се, са мањом или већом учесталашћу, на субјекатској позицији реализују многа значења – подједнако она која именују учеснике (или актанте) и околности (или

сирконстанте), затим процесе и сама својства, што се дугује чињеници да је субјекат структурна позиција коју отварају глаголи најразличитијих категоријалних и значењских обележја.

2.2. Баш зато нам се и чини да је далеко мање примера у којима је објекат употребљен у нетипичном значењу, између осталог зато што му место у реченици осигурава тек прелазан глагол. Ова специфичност у великој мери ограничава необјекатску значењску интерпретацију овога реченичног члана, мада и за то бележимо не сасвим спорадичне примере. Нпр.:

(33) Ова вест **ме** је веома погодила.

(34) Његово понашање **ме** доводи до избезумљености.

(35) Криза **нас** је натерала да штедим.

(36) Ова чињеница **ми** говори да је погрешно.

Реченице (33)–(36) конституишу глаголи прости или сложене прелазности, у којима нас нарочито занима логичко-семантичка веза граматичког субјекта и номиналног објекта. У свим примерима, позицију граматичког субјекта заузимају именице или именичке синтагме које се не могу интерпретирати као вршиоци глаголима означених радњи, а разлог је што су датим појмовима те радње – несвојствене. Како субјекатски појам, иако метафоризацијом персонификован, ни у једном од последњих примера нема творачко учешће у радњи, улога агенса се нужно прераспоређује на друге, алтернативне позиције у реченици. У прилог изнеој тези иде и значењска интерпретација примера (33)–(36), која гласи:

(37) Веома сам растужен због ове вести.

(38) Избезумљен сам због његовога понашања.

(39) Морамо да штедим због кризе.

(40) На основу ове чињенице закључујем да је погрешно.

Ако прихватимо тезу о значењској блискости или чак идентичности реченица (33)–(36), са једне, и реченица (37)–(40), са друге стране, закључујемо да у првој групи примера, који и јесу у центру наше пажње, субјекат означава узрочни чинилац процеса, док објекат, директни или пак индиректни, компензаторно његовога носиоца, што у основи проишлази из блискости категорија каузалности, агентивности и персоналности.

Оваква интерпретација је, међутим, сасвим уобичајена када се субјектом означава каква статична представа, а глаголом футурални вре-

менски план, при чему се цела ситуација доживљава као какав неизбежан сценарио, нпр.:

- (41) Очекују **нас** велики изазови.
- (42) Овај проблем **нас** тек чека.

Међутим, због природе односа између глагола и објекта, на овој се позицији тешко развијају адвербијална значења, мада и тада преко примарног објекатског, нпр.:

- (43) Дезерт не претходи главном јелу. [← Дезерт не долази пре главног јела]
- (44) Биљана у стопу прати Марка. [Биљана је стално иза Марка]

2.3. Промена значењског профила није неубичајена ни на адвербијалним позицијама. Уз значење предикативности, о чему је већ било речи, ови чланови реченице релативно често, и лако, дају податак о агенсу или пак објекту радње, нпр.:

- (45) У **њој** све ври од беса.
- (46) Бацио је око **на ова кола**.
- (47) **Пред нама** су бројни проблеми.
- (48) Удубио се у **овај задатак**.

Транспозиција адвербијалних у неадвербијална значења дугује се метафоризацији реченичног садржаја, при чему се углавном простор схвата или као исходиште или као циљ процеса, када се у првом случају преиначава у агентивност а у другом у пацијативност и сл., што је механизам који се среће и у другим случајевима промене значења, углавном у виду супстанцијализације или персонификације (WILDGEN 2008: 79–82), нпр. *Овај проблем нас још чека; Мучи ме несаница* и сл. Штавише, сасвим је очигледно да иза ових значењских промена стоје мисаони процеси који омогућују да се створи другачија слика света, и то она у којој људима владају или управљају ствари или пак процеси, у којој су људи окружени или пак испуњени стварима и процесима и сл. Тако се

- (а) просторни односи транспонују у агентивност, пацијативност или пак процесуалност када је садржатељ извор или циљ когнитивне активности, односно само место активности, нпр.:
- (49) У **мени** још живи ова слика.
- (50) Он у **томе** види решење проблема.
- (51) Упао је у **депресију**.

- (б) супстанцијализацијом и нарочито персонификацијом значење предикативности развија на позицији субјекта или објекта, будући да се сам процес очовечује или опредмећује, нпр.:
(52) Расте **интересовање** за наше производе у иностранству.
(53) Послао јој је **сигнал** да крене.
- (в) персонификацијом појаве и предмети релативно лако распоређују на субјекатску позицију, што нужно условљава померање агенса на, на пример, позицију објекта, нпр.:
(54) Овај његов потез **ми** све говори.
(55) Овај задатак **ме** мучи данима.

Занимљиво је да метафорични сценарији, о којима је било речи, не утичу само на значењску интерпретацију појединих реченичних чланова већ и реченице у целини. Раније смо још рекли, ово се најбоље очитује када се семантичко језгро предикативности не поклапа са оним структурним, као у:

- (56) Мучи га **несаница**.
(57) Упутио јој је оштре **критике**.
(58) Увалио се у велике **дугове**.

С обзиром на то да значењска интерпретација примера (56)–(58) гласи

- (59) Не може да спава.
(60) Оштро ју је критиковао.
(61) Много дугује.

то нам говори да се тип означене ситуације више не одређује на основу значења личног глагола, већ на основу именице која иступа као семантички центар предикативности. Оваква структурно-семантичка организација реченице понекад узрокује оштру колизију између граматичког (или реченичног) модела и његовога значења, при чему у првом реду мислимо на случајеве где се прелазном конструкцијом означавају медијалне (или непрелазне) ситуације, и супротно, где се непрелазном конструкцијом означавају прелазне ситуације (Алановић 2014: 279, 282), нпр.:

- (62) Добио је **богиње**.
(63) Ушао је у **разговор** о њој.

Зато у примеру (62) формално, или структурно, објекат *боћине* означава тек новонастало стање у коме се нашао његов носилац, док у (63) неконгруентни атрибут *о њој*, као допуна именице *разговор*, означава објекатски интерпретиран појам ка коме је усмерена активност агенса. Ипак, најдрастичнијим примером структурно-значењске колизије сматрамо неке копулативне конструкције у којима је тематизацији подвргнут сам објекат радње (Алановић 2009: 127), нпр.:

(64) **Министар** је био мета напада атентатора.

(65) **Буџет** је тема скупштинске расправе.

Примери (64) и (65) верно илуструју способност језика и неких у њему расположивих образаца да се на позицију субјекта помери објекат радње, а да при томе реченицу не конституише прелазан глагол, а нарочито не директно прелазан, што не омета пасивну или пак само прелазну интерпретацију реченице: *Министар је најважнији од ајџенџајџора* и *Скујшџина расџравља о буџеџу*. Дакле, иако копулативне конструкције примарно служе за квалификацију, категоризацију и идентификацију појмова и појава, као нпр. *Ана је висока*, *Ана је учџиџиџица* и *Ово је Ана*, овим се реченичним обрасцима неретко указује на специфичну улогу појмова у означеним ситуацијама, в. (64), (65) и сл., када се раскорак између форме и значења превазилази – адекватним лексичким избором, захваљујући чему податак о процесу више не даје глава предикативне синтагме већ управо њен неконгруентни атрибут – *мета највага* и *џема расџраве*.

3. **ЗАКЉУЧАК.** Иако нам намера није била да промовишемо начела депенденцијалне граматике, у самом раду смо на више места указали да је лични глагол структурно језгро реченице, као и да слабљење његовог лексичког значења изискује померање семантичког језгра реченице, или предикативности, на неке друге позиције у њој, које структурно одговарају субјекту, објекту или адвербијалу, чиме се непосредно мења значењски профил ових а неретко и других реченичних чланова.

Без обзира на то, на основу свега до сада реченога, ваља истаћи да је више него оправдано, барем у наставној пракси, у виду имати увек прототипске значењске вредности реченичних чланова, посебно што се и у случајевима мањих или већих одступања граматички профил ових синтаксичких јединица – не мења.

Такође, сматрамо да су значењске варијације анализираних реченичних чланова утолико драгоцене јер указују да веза између форме и значења није увек ни стабилна ни предвидива, што је непосредно регулисано одговарајућим лексичким избором. Управо лексички избор доводи до значењске блискости или чак идентичности различитих реченичних модела у језику, што учвршћује ставове да је број ових модела у језику ограничен, али и да су њихове значењске могућности готово неограничене.

Поменуте значењске могућности граматичких јединица додују се различитим мисаоним механизмима који често откривају личну спознају света и односа у њему, при чему понекад оштре границе међу језичким категоријама бивају неутралисане или барем значајно ублажене.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алановић 2009: Миливој Алановић. Лексичко-синтаксичка средства пасивизације. *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 38/1, 123–133.
- Алановић 2014: Миливој Алановић. О лексичкој регулацији транзитивности. *Српски језик – студије српске и словенске*, 19, 275–288.
- Алановић 2017: Миливој Алановић. Функционална употреба речи: глаголи између лексичке и граматичке службе. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LX/2, 87–117.
- Алановић 2018: Миливој Алановић. У потрази за реченичним предикатом – два пута, исти циљ. *Славистика*, XXII/1, 178–192.
- Арутюнова 2003: Нина Д. Арутюнова. *Предложение и его смысл*. Москва: УРСС.
- Белић 1998 [1941]: Александар Белић. *Општа лингвистика* (прир. Милка Ивић). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Всеволодова 2000: Майя Всеволодова. *Теория функционально-коммуникативной синтаксиса*. Москва: МГУ.
- Золотова 2003: Галина А. Золотова. *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва: УРСС.
- Пипер 2005: Предраг Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Пипер, Клајн 2013: Предраг Пипер и Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

СТАНОЈЧИЋ, ПОПОВИЋ 2014: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић. *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике.

СТЕВАНОВИЋ 1979³: Михаило Стевановић. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига.

ÀGEL 2000: Vilmos Àgel. *Valenztheorie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

CROFT, CRUSE 2004: William Croft & David Alan Cruse. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: CUP.

CROFT 2009: William Croft. *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*. New York: Oxford University Press.

EISENBERG 2013: Peter Eisenberg. *Grundriss der deutschen Grammatik. Band 2: Der Satz*. Stuttgart: Metzler.

ENGEL 2009: Ulrich Engel. *Syntax der deutschen gegenwartssprache*. Berlin: ESV.

KOVAČEVIĆ 1988: Miloš Kovačević. *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost.

MINOVIĆ 1987: Milivoje Minović. *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole. Rečenica, padeži, glagolski oblici*. Sarajevo: Svjetlost.

MRAZOVIĆ 2009: Pavica Mrazović. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovc: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

SILIĆ, PRANJKOVIĆ 2007: Josip Silić i Ivo Pranjković. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

WILDGEN 2008: Wolfgang Wildgen. *Kognitive Grammatik. Klassische Paradigmen und neue Perspektiven*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.

Milivoj Alanović

Form of the meaning and meaning of the form: problem of the interpretation of the meaning of the sentence and its constituents

Summary

The main goal of this paper is to draw attention to examples of deviation of the meaning of basic sentence constituents, which are essentially motivated by the weakening of the lexical potential of the main verb. Although the main verb is the structural core of the sentence, its non-lexical use requires the transposition of the semantic core of the sentence to some other position in the sentence. The practical task of this paper is to examine some typical cases in which the subject does not signify the agent, the object the patient, and the adjunct circumstances.

Keywords: sentence, sentence constituents, semantic roles.